

ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ ЯК ПОЧАТКОВИЙ МОМЕНТ ВИНИКНЕННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН

САПАРОВА Анастасія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теоретичних та приватноправових дисциплін Київського міжнародного університету

<https://orcid.org/0000-0001-5569-8192>

ПАСТУШЕНКО Андрій Олегович - студент 2 курсу магістратури Навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

DOI 10.32782/EP.2023.3.15

Актуальність

Спадкування, як соціальне явище, створює об'єктивні передумови для поліпшення добробуту осіб, які є спадкоємцями. Спадкове право, як підгалузь цивільного права, нерозривно пов'язане із правом власності, й інститути спадкового права логічно побудовані на засадах права власності. Кожна людина зацікавлена в тому, щоб усе, що вона змогла за життя набути, віднайти, створити і зберегти, перейшло до її нащадків, які, отримавши спадщину, матимуть можливість ефективніше використовувати час і повною мірою реалізувати свій творчий потенціал.

Метою статті є дослідження початкового етапу виникнення спадкових відносин, а саме: відкриття спадщини.

Викладення основного матеріалу

Будь-які цивільні правовідносини є юридичною конструкцією. Спадкові правовідносини є різновидом цивільних правовідносин, тому в їх склад традиційно включають:

1) учасників або суб'єктів спадкових правовідносин, тобто осіб, які беруть участь у відносинах, що регулюються нормами спадкового права;

2) об'єкти спадкових правовідносин, тобто ті матеріальні і нематеріальні блага, на які спрямовано фактично відносини або з приводу чого ці відносини виникають;

3) юридичні факти, тобто ті фактичні життєві обставини, які зумовлюють виникнення, зміну чи припинення спадкових

правовідносин, де спадкове право виступає не лише як один із найголовніших способів набуття права власності, а й створює певні умови для матеріального забезпечення членів сім'ї і родичів спадкодавця, які за його життя користувалися цим майном і для яких воно могло виступати як засіб існування.

Для переходу до спадкоємців усієї сукупності прав і обов'язків спадкодавця необхідна наявність визначеного законом певного складу юридичних фактів – юридичного складу спадкового правонаступництва. В.В. Цюра поділяє ці юридичні факти на три групи: 1) юридичні факти, які є передумовою виникнення права спадкування і які повинні бути на момент відкриття спадщини. У свою чергу, ця група юридичних фактів складається із двох самостійних підгруп – юридичних фактів спадкування за законом і юридичних фактів спадкування за заповітом; 2) юридичний факт – відкриття спадщини; 3) акт прийняття спадщини [26, с. 86-87].

Спадкові правовідносини можуть виникнути лише за наявності певної сукупності юридичних фактів: смерть фізичної особи або презумпція смерті відповідно до рішення суду; наявність у померлого майна, яке може виступати як предмет спадкування; здатність певної особи набути права на спадщину. Відсутність одного з юридичних фактів спадкові правовідносини не породжує.

Перехід майнових прав та обов'язків від померлої особи (спадкодавця) до його пра-

вонаступника (спадкоємця) має свої особливості:

1) спадкування становить універсальну правонаступність, тобто майно спадкодавця переходить до спадкоємців як єдине ціле, у тому числі майнові права та обов'язки спадкодавця, а також пов'язані з ними особисті (немайнові) права (йдеться про інститути авторського та винахідницького права);

2) суттєвою особливістю універсального правонаступництва є одночасність переходу до правонаступника всіх прав і обов'язків, які входять у склад майна правопередника;

3) сукупність прав та обов'язків, які переходять до правонаступника, встановлює або сам правопередник, або законодавець. Склад цих прав та обов'язків визначається на момент відкриття спадщини.

Традиційно при спадкуванні вирізняють два правовідношення: перше виникає із події (відкриття спадщини), друге – за волею спадкоємців, у зв'язку з прийняттям спадщини. Таку позицію поділяють Б. С. Антімонов і К. О. Граве [1, с. 46–59].

В Україні та країнах Європи правові норми, що регулюють спадкові відносини, зосереджені у ЦК або в окремому законі. Так, норми щодо спадкування в Угорщині містяться у ЦК [3, с. 486], в ФРН спадкуванню відведено книгу V ЦК [4], в Іспанії вони розміщені в титулі III книги III ЦК, але, у першу чергу, регулюються Законом «Про спадкування» [5, с. 532-546], у Франції – у книзі III ЦК [25, с. 487-654], у Чехії, В'єтнамі, Польщі, Румунії – також у ЦК. Проте в Болгарії, Сербії, Чорногорії норми містяться у спеціальних законах – законах про спадкування.

Основним джерелом спадкового права в Україні є Цивільний кодекс України. У ЦК України спадковому праву відведено книгу шосту «Спадкове право», яка більш детально регламентує положення щодо спадкування, змінює підхід до порядку прийняття спадщини тощо. У ЦК України спадковому праву присвячено 93 статті (ст.ст.1216–1308), колізійні норми спадкування містяться у Законі «Про міжнародне приватне право» та міжнародних договорах України про правову допомогу у цивільних справах.

Також спадкові відносини в Україні регулюються й іншими законами, наприклад, нормами нотаріального процесу [17; 19; 21]. Значне місце серед джерел спадкового права в Україні займають підзаконні акти, наприклад, Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України тощо [14-16; 18; 20]. Важливе значення для правильного застосування цих норм мають постанови Пленуму Верховного Суду України з роз'ясненнями про практику застосування окремих норм спадкового права [22-23].

Під час війни Урядом зроблено кроки щодо унеможливлення шахрайства зі спадщиною. Так, 28 лютого 2022 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», якою було визначено, що «незавершені нотаріальні дії за зверненням громадянина Російської Федерації ... зупиняються до прийняття та набрання чинності Законом України щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором» (у редакції станом на 28.02.2022 року) [15], що унеможливило продовження розпочатої процедури оформлення спадщини такими спадкоємцями. Вже 06 березня 2022 року до згаданої Постанови Кабінету Міністрів України були внесені зміни, що зупинили перебіг строку для прийняття спадщини (див. п. 3 Постанови у редакції від 06.03.2022 року) [15], що призвело до неможливості видачі свідоцтва про право на спадщину по спадкових справах, строк для прийняття спадщини по яких спливав на період воєнного стану.

У процесі спадкування особи беруть участь у відносинах, що виникають з приводу реалізації ними їхніх прав. Для виникнення цих відносин необхідні передбачені законом юридичні факти. Повний перелік відносин визначається правопорядком, але, у цілому, класифікується так: відносини, пов'язані з відкриттям спадщини, з її охороною та з прийняттям спадщини.

Відкриття спадщини – це юридичний факт, з яким закон пов'язує момент виникнення спадкових відносин та наділяє спадкодавця можливістю прийняти спадщину або відмовитися від неї. Необхідною умовою виникнення цих відносин є смерть осо-

би (спадкодавця). Законодавство держав визначає цю умову як момент відкриття спадщини. Так, у ст. 1220 ЦК України, § 674 ЦК Угорщини, ст. 1123 ЦК Киргизії вказується, що спадкування відкривається внаслідок смерті особи.

З відкриттям спадщини безпосередньо пов'язані численні юридично значущі для учасників спадкування обставини: встановлюється право, яке слід застосувати для врегулювання цих відносин, визначається коло спадкоємців, обсяг спадщини та ін. Усе це зумовлює важливість і необхідність визначення часу відкриття спадщини.

Законодавство держав по-різному визначає час відкриття спадщини. Так, у ст. 1220 ЦК України, ст. 1140 ЦК Туркменістану днем відкриття спадщини є день смерті громадянина. Проте у ст. 665 ЦК Латвії [6, с. 230], ст. 1019 ЦК Еквадору [7, с. 207] – це момент смерті спадкодавця. Такий самий підхід до визначення часу відкриття спадщини існує у Латвії, Швейцарії, Перу.

Слід зазначити, що проблема визначення часу відкриття спадщини вже досліджувалася у доктрині.[1, с. 94; 2, с. 11-13; 3, с. 9; 11, с. 38] Розгляд цієї проблеми переконує у недоцільності збереження норми в праві України про те, що часом відкриття спадщини є день смерті особи, і у необхідності визнання часом відкриття спадщини моменту смерті спадкодавця (її години та хвилини). Врахування не лише дня, а й моменту смерті особи необхідне для захисту прав та законних інтересів спадкоємців, а також для визначення об'єкта спадкування, для чіткого однозначного вирішення питання коморієнтності тощо.

Першим етапом є визначення кола осіб, які закликаються до спадкування і при додержанні певних умов отримують статус спадкоємців. Тільки той спадкоємець, який прийняв спадщину, як вказують Ю. Заїка, В. Співак, є правонаступником прав і обов'язків, що можуть переходити у спадщину [10, с. 78]. Спадкодавці не є суб'єктами цих відносин тому, що в момент смерті право- і дієздатність вони втрачають. Хоча у законодавстві держав континентальної системи права норми щодо визначення кола спадкоємців майже однакові, проте вимоги

про визнання їх спадкоємцями відрізняються. Так, спадкоємцями можуть бути фізичні та юридичні особи, держава, міжнародні організації тощо (ст. 1222 ЦК України, статті 385–387 ЦК Латвії, ст. 1125 ЦК Киргизії, ст. 1129 ЦК Туркменістану). Держава охороняє інтереси та права зачатої, але ще не народженої дитини: спадкоємцями можуть бути й діти, які були зачаті за життя особи, яка померла (ст. 1261 ЦК України, ст. 725 ЦК Франції) [25, с. 859].

Юридичні особи закликаються до спадкування в більшості країн тільки тоді, коли вони зазначені у заповіті як спадкоємці. Законодавство висуває щодо них вимоги, зокрема, існування на день відкриття спадщини (ст. 1308 ЦК Грузії [5]).

Частина 2 ст. 1222 ЦК України зазначає, що спадкоємцями за заповітом є юридичні особи. На нашу думку, ця норма потребує уточнення: «юридична особа може бути спадкоємцем за умови, що утворилася (зареєстрована) до моменту відкриття спадщини». На практиці може виникнути ситуація: чи може спадкувати юридична особа, якщо на момент відкриття спадщини вона реорганізувалася чи змінилася її назва порівняно з тим періодом, коли було складено заповіт. Частина 2 ст. 1222 ЦК України вирішує цю проблему. А щодо зміни найменування, то ця особа має право бути спадкоємцем, тому що зміна найменування юридичної особи не призводить до появи іншого суб'єкта.

Проте це стосується випадків, коли майно заповідалося українській юридичній особі, у якої національний закон є українським. Але якщо майно заповідалося іноземній особі, то справу може бути розглянуто по-іншому. Наприклад, у заповіті українець зробив розпорядження на користь французького товариства з обмеженою відповідальністю, яке згодом перетворилося в акціонерне товариство. Останнє має визнаватися спадкоємцем, оскільки французький закон містить вказівку: при таких перетвореннях суб'єкт права є незмінний.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття майно спадкодавця переходить до держави. Пере-

хід відумерлого майна до держави – одна з гострих проблем приватного права. Так, Г. Шершеневич вказує, що законотворець принципово помиляється, визнаючи деяких осіб спадкодавцями, з якими у спадкоємців не було нічого спільного. «Чи можна визнавати за державою спадкове право на майно його громадян?» – ставить питання Г. Шершеневич [27, с. 510].

У теорії та на практиці виділяють два основні підходи, які по-різному кваліфікують перехід відумерлого спадкового майна до держави.

Так, у ст. 1619 ЦК Бразилії вказується, що у разі відсутності спадкоємців або їхньої відмови від спадщини, остання передається штату або федеративному округу за умови, що спадкодавець проживав на відповідній території [8, с. 271]. В Австрії (§760 ЗЦК) таке майно переходить до держави за правом окупації. Л. Раапе доводив: австрійська держава не має права проводити окупацію відумерлого майна, що залишалось після смерті іноземця і знаходиться на її території, оскільки згідно з § 300 ЗЦК рухомість підпорядковується тому самому праву, що і його власник [24, с. 409].

У деяких країнах Європи, а також в Україні, держава отримує майно «як спадкоємець». Так, згідно зі ст. 1277 ЦК України територіальна громада отримує у власність відумерлу спадщину у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від спадщини, а також відмови їх від спадщини чи неприйняття її.

У законодавстві майже всіх держав існує норма, яка визначає коло осіб, які не мають права на спадкування, проте ці норми дещо відрізняються. У ЦК України – це ст. 1224, в ЦК Киргизії – ст. 1126, у ЦК Бразилії – статті 1595 –1602 тощо. Зробивши аналіз цих та інших аналогічних норм законів держав, зазначаємо, що до кола недостойних спадкоємців відносять осіб, які зробили наклеп на спадкодавця, внаслідок чого того було засуджено до каторжних робіт чи довічного ув'язнення; вчинили будь-який умисний злочин проти спадкодавця, дітей чи батьків; примусили своїх дочок займатися проституцією або вчинили акти насильства проти них; не заявили протягом певного часу

органам слідства про насильницьку смерть спадкодавця чи примусили того скласти заповіт, змінити його, перешкождали складанню заповіту чи приховали його тощо.

Усунення особи від права на спадкування в однієї особи, не позбавляє її права бути спадкоємцем у іншого спадкодавця – зазначено у ст. 1315 ЦК Грузії. На нашу думку, з метою запобігання двозначному тлумаченню ст. 1224 ЦК України, аналогічні зміни можна було б внести і в ЦК України, доповнивши ст. 1224-1 «Право спадкувати майно іншого спадкодавця».

Проаналізувавши законодавство держав щодо визнання особи спадкоємцем, зазначимо, що спадкоємець – це особа, яка з підстав, визначених законодавством, закликається до спадкування після смерті спадкодавця, але за умови, що вона в судовому порядку не визнана недостойним спадкоємцем.

Висновки

Отже, відкриття спадщини є юридичним фактом, з яким пов'язано початковий момент виникнення спадкових відносин і який дає спадкоємцю можливість прийняти спадщину чи відмовитися від неї. На етапі відкриття спадщини потрібно чітко визначити: час відкриття спадщини, коло осіб спадкоємців та виключення з їх числа недостойних спадкоємців.

Література

1. Антимонов Б. С., Граве К. А. Наследственное право. Москва: Госюриздат, 1953. 264 с.
2. Барцевский М. Ю. Наследственное право: Учебное пособие. Москва: Белье альвы, 1996. 192 с.
3. Барышев А. И. Приобретение наследства и его юридические последствия. Москва: Гос.изд-во юрид.лит., 1960. 96 с.
4. Гражданский кодекс Германии: В 2 т. / Вступление к русскому изданию д-ра Ф. Штрубе и д-ра Юлиана Риса; Пер. с нем. кол. авт. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 600 с.
5. Гражданский кодекс Грузии: URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf> (дата звернення: 22.04.2023).

6. Гражданский кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и пред. Н. Э. Лившиц, обзорная статья А. В. Свиб. Пер. с латыш. под рук. И. Алфеевой. Москва: Юридический центр Пресс, 2001. 830 с.
7. Гражданское и семейное право развивающихся стран: Сборник нормативных актов / Отв. ред. В. В. Безбах. Москва: Изд-во УДН, 1988. 217 с.
8. Гражданское и торговое право капиталистических государств / Отв. ред. Е. А. Васильев. Москва: Международ. отношения, 1993. 560 с.
9. Гражданское право: Учебник / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва: ТК Велби, из-во Проспект, 2005. 848 с.
10. Заїка Ю. О., Співак В. М. Право власності. Спадкове право: Навч. пос. Київ: Наукова думка, 2015. 152 с.
11. Короед С. Відступлення права власника на витребування нерухомого майна із чужого незаконного володіння (цесія виндикаційної вимоги). *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 37–42.
12. Наследственное право. Москва: «Издательство ПРИОТ», 2001. 166 с.
13. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / Рук. автор. кол. д.ю.н. В. В. Залесский. Київ: ЮрІнокм Інтер, 1999. 648 с.
14. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена Наказом Міністерства Юстиції України 22.02.2012 року № 296/5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12/conv#n646>. (дата звернення 18.03.2023).
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» . <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 18.03.2023).
16. Про Єдиний реєстр заповітів та спадкових прав: Наказ Міністерства юстиції України від 17 жовтня 2000 р. № 51/5. *Офіційний вісник України*. 2000. № 42. Ст. 1802.
17. Про заставу: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 87. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 47, ст. 642.
18. Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11 листопада 2011 р №3306/5 www.rada.gov.ua (дата звернення 18.03.2023).
19. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
20. Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 // www.rada.gov.ua (дата звернення 18.03.2023).
21. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 253. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 23. Ст. 161.
22. Про судову практику в справах за скаргами на нотаріальні дії або відмову у їх вчиненні: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 січня 1992 р. № 2 (зі змінами від 25.05.1998 р) www.rada.gov.ua (дата звернення 18.03.2023).
23. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р.- № 7 www.rada.gov.ua
24. Раапе Л. Международное частное право / Перевод с четвертого нем. изд.- А. М. Гурвича. Кишинев: Штиинца, 2016. 608 с.
25. Французский гражданский кодекс / пер. с фр. А. А. Жуковой, Г. А. Пашковской. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 1099 с.
26. Цюра В. В. Речові права на чуже майно: Науково-практичний посібник. Київ: КНТ, 2006. 136 с.
27. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) Москва: Статут, 2017. 556 с.